

PRIKAZI

LEKSIKOGRAFIJA
TIJELA

Anja Nikolić-Hoyt, *Tezaurusni portret čovječjega tijela*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 2014. 153 str.

Tezaurusni portret čovječjega tijela (2014) druga je u nizu metodoloških studija o konceptualnoj leksikografiji Anje Nikolić-Hoyt (prva je bila monografija *Konceptualna leksikografija: Prema tezaurusu hrvatskoga jezika* iz 2004) koje najavljuju pionirski poduhvat hrvatske leksikografije – *Somatski tezaurus hrvatskoga jezika* koji autorica i njezini suradnici izrađuju od travnja 2008. u okviru znanstvenoistraživačkog projekta *Strukturiranje semantičkih mreža u funkciji izrade tezaurusa hrvatskoga jezika*, a koji bi uskoro trebao biti dovršen. Jednom kad ugleda svjetlo dana, *Somatski tezaurus* bit će ujedno i prvi konceptualno ustrojen leksikografski priručnik u nas, ako ne računamo srodna, ali ipak različita izdanja kao što su *Dictionarium latino-illyricum et germanicum* Adama Patačića iz 18. stoljeća (nastao po uzoru na čuveni *Nomenclator* Hadrijana Junija iz 1567), uglavnom nepoznat folklorni rječnik *Narodno blago* Marcela Kušara iz 1934. ili pak od novijih izdanja *Rječnik sinonima* Ljiljane Šarić i Wiebke Witschen iz 2008.

Knjiga uz predgovor sadrži osam poglavlja: *Naše čudesno tijelo*, *Somatski tezaurus hrvatskoga jezika: od glave do pete*, *O prožimanju semantičkih i morfoloških struktura*, *Atribucija i modifikacija somat-*

skih svojstava, *O djelovanju i radnjama tijela: pogled u funkcionalnu sastavnicu tezaurusne arhitekture*, *Asocijativni odnosi i zajedničko znanje*, *Promijena statusa razgovornoga jezika u suvremenoj hijerarhiji idioma javne komunikacije: ekskurs o "stražnjici"* i *Čovječje tijelo u rukopisnoj ostavštini Andela Marije Miškova*. Premda je iz popratnih bilježaka vidljivo da su pojedina poglavlja nastajala zasebno, kao članci i radovi izloženi na znanstvenim skupovima i objavljeni u tematskim zbornicima, ona se ipak skladno uklapaju u cjelinu knjige i sadržajno jasno zaokružuju njezinu provodnu temu, a to je teorijska i metodološka eksplikacija *Somatskoga tezaurusa* u nastajanju. Budući da je u spomenutoj monografiji o konceptualnoj leksikografiji autorica objasnila što je to tezaurus te koje su prednosti konceptualnog (semasiološkog) pred abecednim (onomasiološkim) pristupom rječničkoj građi, a i s obzirom na to da se opredijelila za izradu somatskog, dakle tematskog, a ne općeg tezaurusa, ona u ovoj knjizi naglasak stavlja upravo na specifičnosti somatskoga leksika i metodološke izazove koji se javljaju prilikom njegove leksikografske obrade. Naime budući da je utemeljen na kognitivnolingvističkom (konceptualnosemantičkom) pristupu, *Somatski tezaurus* preuzima prilično ozbiljnu zadaću, a to je da postane "riznica koja čuva leksičko blago hrvatskoga jezika (poglavito njegovog somatskog leksika), ali i repozitorij u kojem je sabrano naše znanje o tijelu, njegova mentalna reprezentacija". Već je u samom naslovu vidljiva naizgled nerazrješiva opreka između univerzalnoga (ljudskoga tijela i njegove biološke zadanosti) i partikularnoga (hrvatskoga jezika i njegove društvene i kulturne uvjetovanosti). Međutim tom binarizmu autorica suprotstavlja jasno artikuliranu tezu u kojoj se zalaže za to

da se “ljudsko tijelo promatra kao svojevrstan kontinuum unutar kojega različiti jezici posredstvom različitih strategija konceptualizacije i kategorizacije uspostavljaju granice i podjele na različitim mjestima”. To znači da se univerzalnosti biološkoga tijela suprotstavlja varijabilnost njegove percepcije i reprezentacije koja je vidljiva u leksicima različitih jezika koji zrcale kulturne i društvene razlike u konceptualizaciji i kategorizaciji čovječega tijela.

Knjiga dakle metodološki polazi od poznate pretpostavke da ne postoji “prirodno tijelo”, nego je ono uvijek već ispisano, oblikovano u skladu s društvenim zahtjevima ili protiv njih. Tijelo stoga nikad nije neutralno prema kulturi i društvu u kojem se nalazi, kao što nije neutralna ni njegova leksikografska obrada. Takvo shvaćanje tijela i tjelesnosti sugerira nam i uvodni moto knjige preuzet od Foucaulta koji pak, kao što je poznato, tijelo promatra kao presjecište različitih diskurzivnih praksa odnosno kao svojevršno bojno polje na kojem se diskurzi očituju i nadmeću. Kao povijesno i kulturno specifičan entitet, piše Foucault u *Nadzoru i kazni* (1994: 25), tijelo je uvijek “izravno uronjeno u političko okružje; odnosi moći imaju na njega neposredno djelovanje: prožimaju ga, obilježavaju, uspravljaju, podvrgavaju mučenju, primoravaju na razne poslove, prisiljavaju na ceremonije, zahtijevaju od njega neke znakove”. Politička tehnologija tijela stoga nije ništa drugo nego svojevrсна “mikrofizika vlasti” kojom se služe društveni aparati i institucije koje pomoću različitih strategija, taktika i propisa proizvode određeno “znanje o tijelu”. To znanje, koje dakle propisuje što je to normalno a što nenormalno u sferi ljudske tjelesnosti (osobito seksualnosti), svoje uporište ima u jeziku i diskurzu, pa leksikografski priručnici ovoga tipa

mogu ponuditi zanimljiv korpus onim teorijama (npr. feminističkoj i *queer*-teoriji) koje se kritički bave strategijama podčinjavanja, nadziranja i kontroliranja ljudskoga tijela.

Promatrano iz lingvističke perspektive, treba napomenuti da ovaj tip rječnika ima i izrazit kontrastivni potencijal te može poslužiti kao osnova za kontrastivnu usporedbu vokabulara dvaju ili više jezika, ponajprije u vezi s problemom podjela i granica te leksičkih odnosno referencijalnih praznina. Upravo je to jedan od razloga zašto je autorica granice svojega korpusa postavila prilično široko, pa primjere za tezaursne natuknice preuzima i iz znanstvenog, ali i iz neznanstvenog diskurza o tijelu. To znači da uz neutralne riječi koje pripadaju standardnome jeziku *Somatski tezaurs* uključuje i kolokvijalne, (nad)regionalne i stručne sinonime te arhaizme i neologizme čiji je rubni položaj u odnosu na normu obilježen kurzivom. Nadalje, tezaursni izvori obuhvaćaju leksičke dokaze pohranjene u mentalnom leksikonu izvornih govornika, ali i u rječničkim izvorima, prije svega u jednojezičnim rječnicima Vladimira Anića i Jure Šonje te u Benešićevu *Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*. Tako široko postavljene korpusne granice omogućuju nam iscrpan uvid u leksikalizaciju i diskurzivizaciju tijela u hrvatskom kontekstu.

Knjiga u nekoliko središnjih poglavlja opisuje složenu strukturu i logiku tezaursnog članka u kojemu se obrađuje pojedini krovni *somatizam*, što je pojam-naziv za koji dio čovječjega tijela, a u širem značenju obuhvaća sve koncepte-riječi koje se na neki način odnose na čovjeka i njegovo tijelo, njegov izgled i njegovo funkcioniranje, sposobnosti i osobine. Somatizmi se mogu ostvarivati kao jednorječni leksemi, kao kolokacije

ili čak perifrastrički, što ovisi o stupnju kognitivne istaknutosti i važnosti nekoga koncepta za jezično-kulturnu zajednicu. Premda autorica najavljuje da će u *Somatskom tezaurusu* biti obrađeno pedeset pet krovni somatizama, ujedno napominje da je popis dijelova tijela otvoren popis koji se neprestano mijenja i nadopunjuje na temelju tehnoloških i znanstvenih otkrića te novih komunikacijskih praksa. Tako je možda zanimljivo spomenuti da se, primjerice, u popisu funkcionalnih leksičkih dokaza krovnog somatizma *prst/prsti* pojavljuje i riječ *poukati*, djelomično adaptiran anglizam koji je u *facebookovskoj* ikonografiji označen "ispruženim ili uperenim kažiprstom".

Osim toga somatski leksik karakteriziraju izrazito razvedena značenja, goleme tvorbene mogućnosti, brojne frazeološke sveze te metaforičke i metonimijske ekstenzije (*glava* > *glava* motora, *glavica* kupusa, *glava* obitelji itd.). Upravo se zbog toga autorica odlučuje za polistrukturiranu organizaciju tezaurnog članka koji se sastoji od osam sastavnica: 1. Ulazni članak sadrži kratku definirajuću glosu krovnog somatizma te njegove sinonime. Također se navode i različite morfosemantičke strukture izvedene iz tog somatizma, npr. deminutivi, augmentativi, odnosni i opisni pridjevi, vidski parnjaci i sl. 2. Hiperonimija prikazuje hijerarhijski nadređene pojmove (*pluća* > *dišni sustav*). 3. Meronimija označava odnos dio-cjelina (*oko* > *očna šupljina*, *očna jabučica*, *bjeloočnica*, *rožnica*, *šarenica*, *zjenica* itd.). 4. Hiponimija se tiče vrste odnosno tipa (*očnjaci*, *sjekutići* i *kutnjaci* kao vrste *zuba*). 5. Atribucija izlistava karakteristične i prepoznatljive attribute te druga razlikovna obilježja koja se dovode u vezu s krovni somatizmom (*lijepo*, *oblo*, *ljepušasto*, *smrknuto* lice). 6. Funkcionalni odnosi označavaju karakteristične aktivnosti i radnje

te opisuju što pojedini dio tijela čini ili što se obično radi s određenim dijelom tijela ili na njemu (*gristi*, *žvakati*, *grickati*, *žvaknuti*, *prožvakati*, *sažvakati*, *prežvakati* zubima). 7. Asocijativni odnosi uključuju različite općenite i nesubjektivne asocijacije koje pripadaju zajedničkom podrazumijevanom znanju jezika i svijeta svih pripadnika određene zajednice (pa se tako, primjerice, uz pojam *kosa* navode različiti stilovi frizure, frizerski postupci, pribor za kosu, proizvodi za njegu kose i sl.). 8. Frazeološke sveze, izrazi prenesenog značenja i poslovice kod kojih je tipično prisutan značenjski pomak, pa se svaka frazeološka sveza tumači kraćom definirajućom glosom (mozak > *imati mozga u glavi*, *imati kliker*, *pustiti mozak na pašu*, *ključati koga u mozak*, *odljev mozgova*, *trust mozgova* itd.).

Kao što je vidljivo, svaka od tih sastavnica leksikalizira drugačiji aspekt konceptualnog sadržaja krovni somatskih koncepata te izražava drugačiji tip semantičkih odnosa. Autorica naglašava i to da su uz semantičku motivaciju neki odnosi u *Tezaurusu* utemeljeni na morfološkoj derivaciji koja oblikuje različite tipove morfosemantičkih struktura (npr. *kosa* > *kosurina*, *kosica*, *kosat*, *pokositi* itd.), među kojima je u zasebnom poglavlju izdvojila i prokomentirala najučestalije unutar imenskog, glagolskog i pridjevskog potkorpusa. Zasebna poglavlja posvećena su i atribuciji, funkcionalnosti te asocijativnim odnosima kao novim aspektima leksikografske obrade. Tako, primjerice, klasifikacija atributa slijedi pridjevsku tipologiju koju je u studiji *Uvod u pridjev* (2010) razradio Ivan Marković, što omogućuje da do izražaja dođu bogati nizovi pridjevskih sinonima koji nastaju u pojedinim idiomima kao rezultat stilističkog i semantičkog profiliranja. Funkcionalna se sastavnica s druge strane najčešće orječuje glagolima

te objedinjuje različite glagolske strukture kojima se izražavaju vrlo raznorodni aspekti djelovanja pojedinoga krovnog somatizma. Leksički se odrazi funkcionalnih veza mogu pojaviti i unutar drugih sastavnica, pa tako mogu, primjerice, otvoriti mjesto asocijativnim vezama koje, za razliku od drugih vrsta odnosa, nije moguće egzaktno definirati (premda se u novije vrijeme javljaju pokušaji da se ti odnosi u najvećoj mogućoj mjeri formaliziraju). Ti se odnosi temelje na evokaciji – semantičkoj vezi motiviranoj slobodnim asocijacijama koje objedinjuju različite tipove semantičke bliskosti te pripadaju zajedničkome podrazumijevanome pozadinskom znanju *svih* odnosno *većine* govornika hrvatskoga jezika. Knjigu zaključuju dva kraća poglavlja, od kojih je jedno koncipirano problemski te analizira može li se u poziciji krovnoga somatizma naći nestandardna inačica standardiziranoga izraza (*guzica* – *stra-*

žnjica), dok posljednje poglavlje donosi ulomak iz rukopisnoga višejezičnog glosara Andela Marije Miškova s početka 20. stoljeća. Ulomak obuhvaća 19. poglavlje neobjavljenoga glosara koje tematski okuplja jednorječne izraze za čovjeka i ljudsko tijelo te predstavlja značajan izvor koji opisuje stanje hrvatskoga leksika s početka prošloga stoljeća.

Naposljetku valja istaknuti da tako postavljen metodološki okvir, koji je u ovoj studiji autorica vrlo precizno i razumljivo izložila, daje naslutiti da će *Somatski tezaurs hrvatskoga jezika* zauzeti važno mjesto u hrvatskoj leksikografiji, što zbog svoje pionirske uloge, što zbog promišljene i metodološki opravdane strukture i inkluzivnog karaktera koji će, dade se naslutiti, tomu priručniku osigurati iznimnu didaktičku i praktičnu vrijednost.

Anera Ryznar

180

LEKSIKOGRAFSKI PUTOKAZ ZA DRUŠTVENU (RE) KONSTRUKCIJU TIJELA

Rečnik tela, ur. Bernard Andrieu i Gilles Boëtsch. Prevela s francuskoga Olgica Stefanović. Beograd: Službeni glasnik. 2010.

Djelo *Le dictionnaire du corps* autora Bernarda Andrieua i Gillesa Boëtscha, izvor-

no objavljeno 2008. godine u izdanju pariškog nakladnika *CNRS Éditions*, pred nas dolazi u srpskom prijevodu Olgice Stefanović objavljenom 2010. godine u biblioteci *Umetnost i kultura*, točnije u sklopu edicije *Rečnici i enciklopedije svakodnevnog života* beogradskog nakladnika *Službeni glasnik*.

Kao što u predgovoru naglašava Michel Blay, poigravajući se različitim metaforama povezanim s tijelom (*tijelo stroja*, *društveno tijelo*, *političko tijelo*, *vlastito tijelo*, *korpus znanja*...), proučavanje tijela uvijek je multidisciplinarno. Sukladno tome, autori pred nas stavljaju dvije stotine rječničkih natuknica, objedinjenih članaka čak stotinu i osamde-